

OBHÁJENÉ DOKTORANDSKÉ DIZERTAČNÉ PRÁCE V ODBORE SLOVENSKE DEJINY

MGR. MARTIN GABČO: PROTIKOMUNISTICKÉ AKTIVITY TAJNEJ
CIRKVI NA SLOVENSKU V ROKOCH 1945 – 1953

Obhajoba sa konala 21. augusta 2017.

Školiteľ: prof. PhDr. Vladimír Varinský, PhD.

Oponenti: prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc., PhDr. Marek Syrný, PhD., Mgr. Peter Jašek, PhD.

Školiace pracovisko: Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Hlavným cieľom dizertačnej práce bolo zmapovať a analyzovať protikomunistické aktivity realizované v rokoch 1945 – 1953 príslušníkmi štruktúr skrytej cirkvi. Išlo najmä o pokus hlbšie objasniť antikomunistické aspekty činnosti laického apoštolátu, o prevádzanie ktorých v sledovanom období špecifickým spôsobom usilovalo tajné spoločenstvo „Rodina“. Z chronologického hľadiska je téma práce situovaná do obdobia zápasu o charakter povojnovej republiky (1945 – 1948) a tzv. budovateľskej éry komunistického režimu.

Zámer vytýčený v úvode determinuje konkrétnu štruktúru textu dizertácie. Prvá kapitola približuje teoretické a praktické východiská protikomunistickej rezistencie utajeného hnutia laického apoštolátu. Uchopenie témy práce totiž vyžaduje znalosť niekoľkoročnej genézy tajnej cirkvi. V prvej kapitole je preto stručne popísaný proces premeny Katolíckej akcie z „tradicionalistickej“ podoby na nástroj ideologického zápasu katolíckej cirkvi so silnejúcim komunistickým hnutím. V tomto smere je pozornosť zameraná na vznik organizácie „Rodina“ v roku 1944. Jej zakladateľ Tomislav Kolakovič (Pogljajen) „Rodinu“ od začiatku formoval so zámerom eliminovať rastúci vplyv komunistickej ideológie. V období zápasu o charakter povojnovej republiky (1945 – 1948) „Rodina“ výrazne ovplyvňovala legálne a verejné pôsobenie Ústrednej katolíckej kancelárie, ktorá inštitucionálne zastrešovala hnutie laického apoštolátu. Záver kapitoly je venovaný likvidácii Ústrednej katolíckej kancelárie na sklonku roka 1948. Komunistický režim týmto spôsobom eliminoval akúkoľvek inštitúciu stojacu v ceste naplňaniu vytýčených ideologických cieľov. Zrušením Ústrednej katolíckej kancelárie fakticky skončila akákoľvek verejne vykonávaná činnosť vedená členmi „Rodiny“ a hnutie laického apoštolátu ako celok prešlo do úplnej ilegality.

Druhá kapitola analyzuje protikomunistické aktivity „Rodiny“ od zániku Ústrednej katolíckej kancelárie až po odhalenie značnej časti jej členskej základne Štátnou bezpečnosťou. V texte je zmapované prepojenie uskutočňovaných aktivít s katolíckou sociálnou náukou, ktorá inšpirovala praktické pokusy o narušenie sociálnej základne režimu zo strany ilegálnych spoločenstiev. Samotná štruktúra krúžkov cieľavedome zodpoveda-

la zámeru obmedzovať rast vplyvu komunistickej ideológie na jednotlivé spoločenské, profesijné, resp. generačné skupiny (robotníci, mládež a pod.). Úspešnosť zápasu o udržanie katolíckeho svetonázoru v radoch veriacich bola determinovaná schopnosťou použiť metódy pôsobenia, ktoré by boli schopné katolíkov udržiavať v pochybnostiach o pravdivosti, resp. legitimitě komunistickej ideológie. V súlade s praktickými konzekvenciami učenia katolíckej sociálnej náuky vzniklo na sklonku roka 1950 nové riadiace centrum koncipované v polohe núdzovej alternatívy k zaniknutej Ústrednej katolíckej kancelárii. Členovia tohto Ústredného krúžku dostali za úlohu zakladať spoločenstvá na jednotlivých fakultách Slovenskej univerzity v Bratislave (zamerané na študentov a pedagógov) a medzi dospelými Bratislavčanmi. Pomerne samostatné a aktívne krúžkové centrum vzniklo aj v Košiciach.

Okrem budovania a usmerňovania teologických krúžkov vedúci Ústredného krúžku uskutočňovali široké spektrum „ostrejších“ antikomunistických aktivít. Hľadali účinné cesty k zmareniu vplyvu s režimom spolupracujúcich tzv. vlasteneckých duchovných, ktorí svojimi postojmi zverených veriacich sofistickovane získavali pre politiku komunistickej strany. Dôležitú položku v portfóliu protikomunistickej činnosti „Rodiny“ tak tiež predstavovalo zabezpečovanie tajného štúdia teológie. Dôsledné podriadenie cirkevných seminárov komunistickému režimu totiž viedlo k zásadnému zníženiu počtu ich poslucháčov. Väčšina mladých adeptov na kňazské povolanie sa zriekla štúdia na komunistami zglajchšaltovaných a Vatikánom neuznaných teologických seminároch. Štúdium tak dokončovali v ilegalite pod vedením kňazov teológov ochotných tajne vyučovať rôzne teologické disciplíny. V rámci skrytej cirkvi ilegálne štúdium teológie samozrejme neprebiehala iba v kruhoch „Rodiny“. Ústredný krúžok členom existujúcich spoločenstiev sporadicky umožňoval navštevovať duchovné cvičenia. Počas nich bolo možné v širšom kruhu kritizovať situáciu katolíckej cirkvi na Slovensku a počas vzájomnej diskusie hľadať efektívne riešenia a východiská z aktuálnych problémov. O demaskovanie komunistickej propagandy, ktorá mala veriacich zmiať a navodiť mylný dojem priaznivého pomeru režimu k cirkvám, sa pokúsil duchovný vedúci Ústredného krúžku Štefan Šmálik. S pomocou ďalších členov „Rodiny“ rozdistriboval preložený text zo sovietskej encyklopédie. Na rozdiel od diplomaticky sformulovaných tvrdení československých predstaviteľov preklad totiž otvorene pojednával o perspektíve postupnej likvidácie cirkví a náboženstva v socialistickej spoločnosti.

Tretia posledná kapitola pojednáva o účasti slovenskej skrytej cirkvi na medzinárodnom projekte zastrešenom špeciálnym Vatikánskym kolégiom Russicum. Tento inštitút pripravoval misionárov, ktorí mali odísť do Sovietskeho zväzu s cieľom dosiahnuť rekristianizáciu jeho obyvateľstva. Absolventom Russica bol aj Tomislav Kolakovič a viacerí budúci členovia Rodiny. Hoci sa do Moskvy v priebehu roka 1945 dostal len samotný Kolakovič, príprave veľkoryso koncipovaného projektu ruskej misie sa predstaviteľia „Rodiny“ venovali v rámci špecializovaných spoločenstiev. Ich návštevníci študovali ruský jazyk a osvojovali si princípy misijnej práce v podmienkach východnej Európy. V rámci projektu sa k najlepším výsledkom dopracovali krúžkoví vedúci sústredení okolo košického centra skrytej cirkvi, ktorí s pomocou spoľahlivých známych pravdepodobne zrealizovali prepravu kníh náboženskej proveniencie cez železničný uzol v Čiernej nad Tisou.

Po poslednej kapitole nasleduje záver, ktorý sumarizuje kľúčové zistenia vyplývajúce z uskutočneného výskumu. Čo sa týka vedeckého prínosu práce, môžeme hovoriť o dvoch hlavných príspevkoch do odbornej diskusie týkajúcej sa problematiky protikomunistickej rezistencie. Historický výskum v prvom rade umožnil zrealizovať pokus o priblíženie doteraz utajených aktivít tajnej cirkvi. Výsledky práce taktiež poukazujú na nevyhnutnosť skúmať a vysvetľovať protikomunistickú rezistenciu v čo najširšom kontexte. Odpor a odboj proti komunistickej vláde totiž neprebíhal iba v rovine otvoreného politického odboja, ale často v podobe rôznorodých, navonok nepolitických aktivít. Tie mohli nadobúdať rôzne formy vrátane náboženského pôsobenia na masu veriacich. Počas výskumu vždy znova do popredia vystupovala skutočnosť, že už samotná náboženská činnosť laického apoštolátu predstavovala protikomunistickú rezistenciu a do takejto podoby bola vedúcimi Rodiny cieľavedome a sofistikovane budovaná. Môžeme tak vidieť mnohotvárnosť podôb rezistencie proti mocenskému monopolu komunistickej strany.

PHDR. GABRIEL SZEGHY: ŠŤACHTA ABOVSKEJ STOLICE V NOVOVEKU

Obhajoba sa konala 3. júla 2018.

Školiteľ: doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc.

Oponenti: prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc., doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD.,

Mgr. Diana Duchoňová, PhD.

Školiace pracovisko: Inštitút histórie FF Prešovskej univerzity, Prešov.

Skutočnosť, že až do roku 1989 bolo kvôli socialistickému zriadeniu štátu všetko, čo sa týkalo šľachty na Slovensku (v Československu) zatláčané do pozadia spôsobilo, že v slovenskej historickej spisbe absentujú práce zamerané na šľachtu (obzvlášť nižšiu a strednú), resp. je jej veľmi málo. Netreba tu však zabúdať na to, že aj pred týmto nedemokratickým politickým zriadením, v podstate už od zániku rakúsko-uhorskej monarchie, československí (slovenskí) historici nepovažovali za vhodné a potrebné sa témou šľachty zaoberať, keďže tá by nijako nenapomohla k upevneniu idey nového štátneho útvaru. Ba práve naopak. V medzivojnovom období sa takmer celá šľachta považovala za maďarskú alebo zmaďarizovanú, čo malo za následok ignoráciu tohto elementu v koncepcii československých (slovenských) dejín. Až po tzv. nežnej revolúcii postupne nastal aj u nás v tejto oblasti značný rozmach, čo pretrváva dodnes, a čoho dôsledkom je čiastočne aj táto práca, ktorá sa snaží vyplniť ďalšie pomyselné prázdne miesto v mozaike lokálnych dejín. Všetky spomínané dôvody k zvoleniu si dizertačnej práce, ako aj teoretický úvod, metodológia, analýza staršej i novej historickej spisby k danej problematike a samotné vymedzenie práce na základe relevantných archívnych dokumentov sa nachádza v prvej rozsiahlej kapitole. Na danom mieste je vhodné konštatovať, že tak ako

u nás, ani u našich susedov sa dejinám Abovskej stolice nevenovala a ani nevenuje veľká pozornosť. Čo sa týka jej šľachty, tak o jej výpočet a popis sa doposiaľ neprekonane pokúsil známy genealóg József Csoma, už vyše pred viac ako 120 rokmi.

Dizertačná práca zaznamenáva šľachtické obyvateľstvo z celého historického územia Abovskej stolice v súčasnosti sa rozprestierajúceho na územiach dvoch štátov – Maďarska a Slovenskej republiky, keďže iba takým spôsobom sa dá dosiahnuť reálny obraz tu žijúcej šľachtickej spoločnosti. Jej časový záber je dosť široký a aj napriek názvu témy má presahy, resp. jej medzníky nie sú tradičné. Vychádzajú však zo samotných dostupných relevantných archívnych dokumentov – prvý ohraničuje dátum vzniku najstaršieho súpisu, zoznamu zdaňovaných port s ich majiteľmi (ktorý vznikol pre potreby kráľovskej komory) z roku 1427 a druhý zase prvé zlúčenie Abovskej župy s Turnianskou v roku 1785, resp. súpis majiteľov, zemepánov jednotlivých obcí (1789).

Pri samotnom výskume abovskej šľachty sme vychádzali hlavne z rôznych súpisov (primárnych aj sekundárnych) šľachty (od roku 1630, hlavne však z rokov 1771 – 1843; armalistov, kurialistov, taxalistov) a majetku (*urbaria et conscriptiones* /hlavne 17. storočie, r. 1671/; dikálne /hlavne z roku 1553/), investigácií (vyšetrovaní pôvodu; hlavne 1725 – 1728), insurekčných písomností (povolani do vojska), kongregačných protokolov (najstarší z roku 1564), súdnych písomností, ako aj armálesov či nostrifikačných a genealogických tabuliek (v zbierkach či rodových archívoch) uložených v bývalom župnom (stoličnom) archíve Abovskej, neskoršej Abovsko-turnianskej župy (Štátny archív v Košiciach), ako aj v Maďarskom krajinskom archíve. Tu treba spomenúť, že najstarší kompletný súpis abovskej šľachty z roku 1646, ktorý poznáme zo staršej literatúry sa nám nepodarilo objaviť.

Po úvodnej kapitole nasleduje ďalšia, ktorá stručne popisuje samotný vývoj Abovskeho komitátu v Uhorskom kráľovstve od počiatkov cez jej prerod na šľachtickú stolicu, neskoršiu župu, a to z doterajších poznatkov z odbornej literatúry. Neopomína ani stručnú archontológiu miestnych stoličných úradníkov (županov a podžupanov). Istá časť z nich svoje funkcie vykonávala z miest, ktoré nazývame sídlami. Tieto sídla, či to už boli hrady, kaštiele, alebo kúrie, neslúžili len na výkon ich právomoci, ktoré im plynuli z ich úradu, ale aj, a to v prvom rade, ako miesta kde žili a odkiaľ spravovali svoje panstvá. O týchto skutočnostiach zase pojednáva nadväzujúca kapitola o spôsobe bývania a sídlach miestnej šľachty. Výskumom sme od 15. – 18. storočia v obciach Abovskej stolice zaznamenali existenciu zhruba 400 – 450 šľachtických obydlí (mimo hradov a hrádkov). V tomto sumárnom čísle sú zahrnuté aj tie, o existencii ktorých sa len domnievame, ale aj tie, ktoré boli v rámci jednotlivých storočí prestavované. Sumárne sa takéto sídla zistili v 146 obciach Abovskej stolice, čo je s porovnaním so susednými stolicami porovnateľný až vyšší výsledok. Kapitola sa však vo svojich podkapitolách venuje aj iným súčasťiam šľachtického dvora, hospodárstvu, vybaveniu a okrajovo tiež služobníctvu. Jednoznačne však na základe nášho výskumu môžeme tvrdiť, že pojem šľachtický dvor (*curia nobilitaris*) sa nepoužíval len pre označenie samotného objektu kúrie, ale aj vo všeobecnosti pre označenie všetkých šľachtických (kúria, kaštieľ) i nešľachtických stavieb, ktoré s ňou boli spojené alebo sa pri nej nachádzali.

Na vyššie uvedenú kapitolu bezprostredne nadväzuje rozsiahle jadro práce, ktoré už konkrétne vymenováva 233 obcí (v abecednom poradí) ležiacich v Abovskej stolici

a ich majiteľov od stredoveku (najneskôr od roku 1427) až do konca 18. storočia, resp. v istých prípadoch s presahom až do 20. storočia (pri existencii šľachtického sídla v obci), čo sa odráža aj v nasledujúcej kapitole o jej majetkových pomeroch.

Ako vzorku sme vybrali aj niekoľko rodov z possessionátov a kurialistov, ktorých mená najčastejšie figurovali ako zemepáni tunajších sídiel a statkov. Armalistov a taxalistov sme vynechali, keďže ich bolo značné množstvo a ako vieme, zväčša nešlo o zemepánov v pravom slova zmysle, t. j. *nobiles bene possessionati, birtokos nemes, földbirtokos*. Takto sme spolu zaregistrovali 72 rodov, ktoré sme bližšie opísali v ďalšej kapitole.

Posledná kapitola sa dotýka takých oblastí života šľachty, ktoré nám ešte vyplynuli z výskumu a informácií zo skúmaných archívnych dokumentov. Konkrétne ide o etnicitu či národnostné zloženie šľachtického obyvateľstva, náboženstvo a vzdelanie. Minuciózne tiež skúma, resp. zaznamenáva správy o ich hygienických návykoch a o spôsobe prepravy. Skúmané dokumenty nám čiastočne pootvorili dvere aj do kuchýň abovskej šľachty.

V neposlednom rade sa uvedená práca snažila zjednotiť, doplniť a skorigovať súčasne známe informácie o abovskej šľachte.